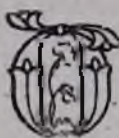

ՆՈՐ-ՋՈՒՂԱՑԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱՐԱՆԸ ԵՎ ԱՅՆՏԵՂ
ՏՊԱԳՐՎԱԾ «ՆՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ»-Ը

անոթ է, որ հայ տպագրության նախահայրերից է հաշատուր Կեսարացին: Նա հայ տպագրությունը հիմնադրել է Իրանի հայաբնակ Նոր-Ջուղա գյուղաքաղաքում:

Հաշատուր Կեսարացին 1620 թվականին որպես նվիրակ գնում է Նոր-Ջուղա: Տեղի հայ բնակչությունը կարճ ժամանակամիջոցում ծանոթանալով նրա բնավորության և գիտելիքներին, նրան ընտրում է իրեն հոգևոր առաջնորդ: Կեսարացին Ամենափրկիչ վանքում դպրոց է հիմնում, որտեղ դաստիարակում է բազմաթիվ արժանավոր սաներ: Այդ դպրոցի մասին նա իր տպագրած ժամագրքի հիշատակարանում այսպես է արտահայտվում. «Որ է մենաստան կուսակրօնից բանասիրաց...»:

Հաշատուր Կեսարացու գործունեության ամենակարևոր բնագավառը տպագրությունն էր:

Նոր-Ջուղայի մատենադարանի և դպրոցի կողքին նա հիմնում է տպարան: Կեսարացին բոլորովին տեղյակ չլինելով տպագրության գործին և շրջապատված լինելով այդ գործին նույնպես անտեղյակ հոգևորականներով, նրանց մասնակցությամբ և օժանդակությամբ, մեծ դժվարություններով գլուխ է բերում այդ գործը: Իրենց խելքով ու հնարագիտությամբ նրանք կարողանում են պատրաստել այն ամենը, ինչ անհարժեշտ էր տպագրության համար: Տառեր են փորագրում, մամուլը, թուղթն ու թանաքն էլ իրենք են պատրաստում և սկսում են տպագրությունը: Այդտեղ տպագրված առաջին գիրքը՝ «Հա-րանց վարք»-ը հիացնում ու զարմացնում է

գործի նկատմամբ այդ մարդկանց ունեցած մեծ սիրո ու եռանդի վրա: Եվ ընայած նրանց տպագրությունը շատ նսխանական է, մասնորեն տառերով, հասարակ ու անհարթ թղթի վրա, բայց այդ գործով նրանք այնպիսի մեծ ծառայություն են մատուցել հայ մշակույթի առաջընթացին. որ այդ թերությունները անկարևոր են դառնում ու մոռացվում:

Ճանապարհորդ Տավերնյեն ԺԷ դարում Արևելքում կատարած իր ճանապարհորդական հուշերի մեջ խոսում է այդ տպարանի մասին: Նա ասում է, որ այդ տպարանը ոչ միայն առաջինն էր Իրանում, այլև ամբողջ Արևելքում: Նա ուշադրություն է հրավիրում այն հանգամանքի վրա, որ Նոր սկսվող այդ գործը վրդովմունք էր առաջացրել գրիչների մեջ, որովհետև նա գրիչներին դուրս էր մղում ասպարեզից¹:

Հաշատուր Կեսարացին և մյուս աշխատավորները գրքի հիշատակարանում խոստովանում են, որ ծանոթ չեն տպագրության գործին, չեն տեսել, չեն սովորել, չգի ոչ ուսաջյումեք է և ոչ տեսնալ ի վարպետէն. («Հա-րանց վարք», էջ 97): Հաշատուր Կեսարացին այդ հիշատակարանում թվում է այն հոգեւորականների անունները, ի թիվս որոնց նաև Սիմեոն Ջուղայեցու, որոնք ամեն մեկը մի ձևով մասնակցել են տպագրության գործին. «... և այլ ևս բազումք մեծամեծք և փոքունք և ամենեքեան օժանդակեն այսմ գործու, ոմն ի թղթի շինութիւնն, զի թուղթսն ևս ի տանէ եմք շինեալ...», ոմն ի կազմութիւն գրոցս, ոմն

¹ Tavernier, «Les six voyages en Turquie, en Perse et aux Indes», Paris, 1679.

ի սրբազրութիւնն և այլք յայլ իմն գործս...» (էջ 96):

Այդ տպարանի առաջին տպագրութիւնը՝ «Հարանց վարք»-ը տպագրվել է առանց տիտղոսաթերթի. առաջին էջը, կամ գրքի սկիզբը սկսվում է ցանկով. այսպես՝ «Ծանկ է գլխաւոր բանից Հարանց վարուց սուրբ գրոց...» 3. Ցանկին հաջորդում է «Ծառաշաքա-նութիւն»-ը, ապա տեքստը, նա $22 \times 15 \times 7$ սմ. չափի, շագանակագույն կաշեպատ փայտե դրոշմազարդ, ամուր կաշմով գիրք է²։ Կաշմի տակ դաշած կտոր է փակցված։ Մանր տառա-նիշներով, անհարթ տպագրութիւն է. դեղնած, հասարակ, անհարթ թղթի վրա, թռչնագիր գլխագրերով, սյուրգ, փոքր նախազարդերով, էջերը համարակալված են հայկական թվա-նշաններով։ Հիշատակարանը սկսվում է այս-պես. «Փառք Ամենասուրբ Երրորդութեանն...», որ ետ կարողութիւն տառապեալ անձանցս հասանել յաւարտ գրոցս սր կոչի Հարանց վարք։ Թվին ՌՂ (1641) ի քաղաքն Շօշ, որ է Սպահան, Ցանապատն Նոր Զուղայոյ... Զե-ռամբ նուաստ հաշատուր Կեսարացոյս։

1642 թվականին տպագրվում է «Ժամա-գիրք ատենի», որը նույնպես տպագրվել է ա-ռանց տիտղոսաթերթի³։ Այս ժամագիրքը բաղ-կացած է երեք մասից. Ժամագիրք, Սաղմոս և Տօնացույց։ Գրքի առաջին էջը սկսվում է հետևյալ նախադասությամբ. «Հրաժարիմք ի սատանայէ և յամենայն խաբէութենէ նո-րա...»։

Սաղմոսարանի վերջում դետեղված հիշա-տակարանի մեջ ասված է. «Ով վայելող սուրբ մատենիս. Դավթի սրբոյ երգարանիս։ Նաև յիշել մաղթեմ Սարգիսն ոմն շինող թղթի և մրի. միւսն գիճուցող և տպող... կատարեցաւ տպագրութիւն հոգնեալ Սաղմոսացն Դաւ-թի... 3ամի հազար և իննսուներորդի և միակ թուոյ (1691 + 51 = 1642) արքայնիստ քա-ղաքիս ըստ գրոց Շօշ կոչեցելոյ... ի գիւղա-քաղաքիս Նոր Զուղայոյս։

Ինչպես տեսնում ենք, ժամագիրքն էլ նույն ձևով է տպագրվել, ինչ որ Հարանց վարքը։ Թուղթն ու մուրը իրենք են շինել, տպագրվել է նույն միաբանների աշխատանքով։ Սակայն համեմատելով երկու գրքերը, նկատվում է տարբերություն. ժամագրքի տառերը ավելի խոշոր են, պարզ, դուրրընթեռնելի։ Գրքի մեջ կան մեկ կիսախորան և թռչնագրեր։ Թուղթը ավելի լավն է, հարթ, տեղ-տեղ փայլուն։ Ժա-մագրքի և Սաղմոսարանի տառանիշները նույնն են, իսկ երրորդ գրքի՝ Տօնացույցինը այլ են, մանր, անհաշող, դժվարընթեռնելի։ Ժամագիրքը ունի կաշեպատ, դրոշմազարդ

կազմ, $22 \times 18 \times 7$ սմ. չափի։ Լավ պահպան-ված, կաշմի դարձերեսին փակցված է դա-շած կտոր⁴։

Թեոդիկը այս Հարանց վարքը և Ատենի ժամագիրքը չի տեսել. նա գրում է. «Երենց մամուլեն դուրս ելած այս երկու գիրքերն ալ խիստ հազվագյուտ են հիմա...»։ Ատենի ժամագրքի վերաբերյալ նա ոչ ճիշտ տեղե-կութիւն է հաղորդում. նա ասում է. «բաղ-դատմամբ առաջնոյն՝ ավելի փոքր ու վայե-լույ տառերով կանոնաւոր տիպ մըն է»⁵։

Ատենի ժամագրքի տառերը ավելի խոշոր են ու ավելի բարեձև, քան Հարանց վարքինը։ Մատենադարանում պահվում են այդ հե-տադրքական տպագրութիւն մի քանի լավա-գույն օրինակները։

Խաչատուր Կեսարացու օրոք իր ժամանակի համար անսահման դժվար, լրացած ու շտեմնված խանդավառ աշխատանքի շնորհիվ հիմնադրված տպարանում տպագրված գրո-քերից մինչև օրս մեր մատենագիտութիւն հայտնի են եղել այս երկու գրքերը, որոնց մատակոր նկարագրութիւնը տրվեց այստեղ։

Վերջերս մեզ հայտնի դարձավ, որ այդ տպարանում, բացի վերոհիշյալ երկու գրքե-րից, նույն ժամանակամիջոցում տպագրվել է եւ մի գիրք՝ «Խորհրդատետր», որը Մատե-նադարանին հանձնեց աղագեմիկոս Ա. Գ. Հովհաննիսյանը։ Նա իր անձնական արխիվը, ինչպես նաև մի քանի ձեռագրեր, Հայաստա-նում սովետական կարգերի հաստատման 40-րդ տարեդարձի առթիվ նվիրեց Մատենա-դարանին։ Զեռագրերի հետ էր նաև վերոհիշ-յալ խորհրդատետրը, որը նույնպես Նոր-Զու-ղայում է տպագրվել 1641 թվականին, որից չունի Մատենադարանը։

Խորհրդատետրը վերոհիշյալ գրքերի նման չունի տիտղոսաթերթ։ Առաջին էջն սկսվում է. «Որ զգեցեալ ես զլուս որպէս հանդերձ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս...»։ Սա ամբողջական, լրիվ, լավ պահպանված, $23 \times 15 \times 1,5$ սմ. չա-փի գիրք է։ Էջերը համարակալված են հայկա-կան թվանշաններով, բաղկացած է «Խէ» (47) էջից։ Նույն տառերն ու նույն թուղթն է, որով տպագրվել է Ատենի ժամագիրքը։ Գրքի վեր-ջում ունի փոքր հիշատակարան. Հիշատա-կարանից պարզվում է, որ գիրքը տպագրվել է 1641 թվականին Նոր-Զուղայում, Խաչա-տուր Կեսարացու ձեռքով. «Ով սուրբ պատա-րագող, յիշեա զեաշատուր վարդապետս և զմայր իմ. թվ. ՌՂ. (1641) կազմեցաւ Գրքի մեջ օգտագործված են թռչնագրեր և երկու տեսակ տառանիշներ, խոշոր և մանր։ Թռչնա-գրերը և խոշոր տառանիշները նույնն են, ինչ

² Մանրագ Մաշտոցի անվան Երևանի պետական մա-տենադարան, հետադ գրականութան հավաքածու, Մ 1224.

³ Նույն տեղում, Մ 1236.

⁴ Թեոդիկ, «Տիպ ու տառ», Կոստանդնուպոլիս, 1913, էջ 163.

Հ. Գ. Զարուհանյանը իր «Հայկական մատենագիտություն» (Վենետիկ, 1853) գրքում սեռորհրդատետր կամ պատարագամատուցք հատվածի տակ նկարագրում է մի շարք հրատարակություններ և առաջինը համարում է 1642 թվականին Հռոմում տպագրված հրկիշվյանը, հրկիրը՝ Նորից Հռոմի 1677 թվականի տպագրությունը (էջ 276)։

Ռեդիկը իր «Տիպ ու տառ»-ի մեջ կանգ առնելով Նոր-Ջուղայի տպարանի հիմնադրման ու գործունեության վրա, հիշատակում և նկարագրում է վերևում բերված հրկիրը՝ շարանց վարք և ժամագիրք առնելի, իսկ խորհրդատետրի մասին ոչ մի բան չի ասում։

Գլ. Կոնյանը իր «Հայ գիրք» և «Տպագրության արվեստը» գրքի մեջ համեմատաբար կանգ է առնում Նոր-Ջուղայի տպարանի գործունեության վրա, այնտեղ տպագրված գրքերից նկարագրում է վերոհիշյալ հրկիրը, չհիշատակելով խորհրդատետրի մասին ոչ մի բան։

Այդ խորհրդատետրի մասին հիշատակություն չկա և Վ. Զա. է. Դյանի «Հիշատակա-

ց Քնդիկ, հիշված աշխատությունը, էջ 160—161,

Դ. Գ. Կոնյան, «Հայ գիրք» և «Տպագրության արվեստը», Երևան, 1958, էջ 83—90,

Նոր-Ջուղայի 1641 թ. խորհրդատետրի 1-ին էջը

նախադասած է լինող և մասնաճիւղ ու օգտագործված են ժամագրքի մեջ, Կիրար հատված է պահտակ, կաշնպատ, ստվարաթղթով, Պետք է ինքնադրել, որ գիրքը կազմվել է հետադարձ, քրոմեանս գրքի սկզբից ու վերջից դրված են Դ-ական Քեթթ սպիտակ, ասիկի Նուրթ թղթի պահպանակներ, Զկան գրչմազանքով վարտե կազմը և դաշած կտո-

ն, Այս խորհրդատետրը անհայտ է եղել մեր մատենագիտներին, Հ. Արքեմ Ղադիկյանը, իմ «Հայկական նոր մատենագիտության համարադիտարան» հալ կյանքին (Վենետիկ, 1900—1912 թ.թ.) վերնագիրը կող մատենագիտության մեջ, «խորհրդատետր» հատվածի տակ, ժամանակագրական կարգով նկարագրված խորհրդատետրերից առաջինը համարում է 1513 թվականին Վենետիկում տպագրված Սեդախյանի հրատարակած «Պատարագատետր»-ը, երկրորդը՝ Կոստանդնուպոլսում, Արքար դպրի հիմնադրած տպարանում 1568 թվականին տպագրվածը, երրորդը՝ համարում է Հռոմի 1642 թվականին հայերեն և աղբյուրներն հրկիշով խորհրդատետրը (էջ 1157—1160),

Զ. Գ. Զարուհանյան, Հնուդի գրականության համար, № 1702,

խորհրդատետրի վերջին էջը միջատակարանով

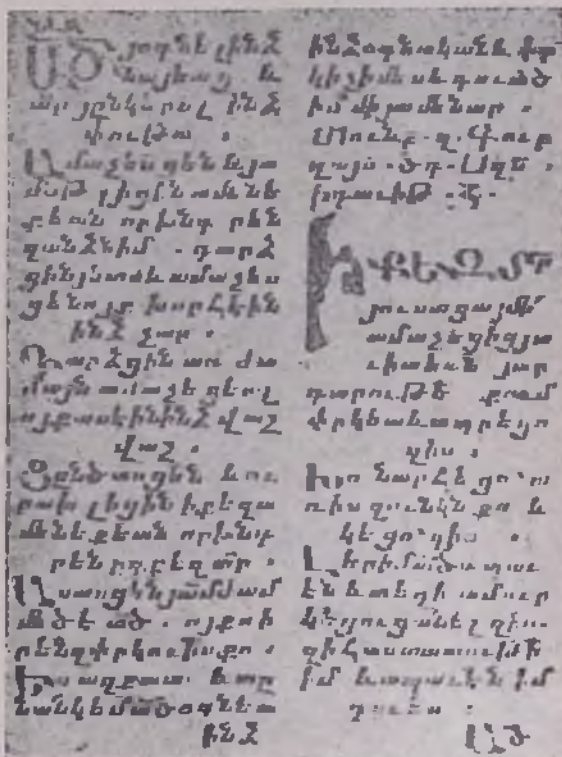
րանս-ի մեջ, որտեղ մանրամասնաբար պատ-
մում է Խ. Կեսարացու մասին և նկարագրում
է վերնում եղած երկու տպագրությունները
և նրանց համեմատությունը:

Տրդատ Եպիսկոպոս Պալլանը Բանա-
ստանում պատկերում է Կեսարացու կեղծանու-
թյունով հրատարակել է «Թուրքական հայերեն
գիր»-ի տպագրությանը վերնագրով հնատիպ
գրքերի ցանկ: Ահա այդ ցանկում նա
հիշատակում է այս Խոհարարտեմուրի մասին,
որը համարում է 3-րդ տպագրությունը: Նա
ասում է. «Քնն մենք տեսած չենք, բայց Վե-
նետիկի Միսիթարյանց Մատենադարանի մեջ
կգտնվի եզեր երկու էջ պատառիկ մը, որուն
տառերու ձևերուն նայելով, հավանականա-
բար կենթադրեն, թե տպագրությունն եղած
ըլլա Ի Զուղա»:

Տրդատ Եպիսկոպոս Պալլանը ինքը չի տե-
սել այդ պատառիկները, ուրիշների նկարա-
գրության վրա հենվելով, ենթադրում է, որ դա
Նոր-Զուղայի տպագրությունը պետք է լինի
Քնն նա տեսած լինելու և համեմատելու այնտեղ

Ք. Զ. Զուղադյան, «Երևանական», հատ. 9
(1512—1593), էջ 1—105, 5—109:

9 Խոպետ, «Թուրքական հայերեն հին տպագրությանը»,
Բանասեր, Փարիզ, հատ. է. Մ Գ, 1905, տպրի-
կ էջ 108:

Մի էջ Նոր-Զուղայի 1962 թ. ժամագրքից

Մի էջ Նոր-Զուղայի 1961 թ. Հարսնի վարքից

տպագրված Ատենի ժամագրքի հետ, ապա
չէր գրի՝ «Հավանականաբար կենթադրեն, թե
տպագրությունն եղած ըլլա Ի Զուղա»:

Մեր ձեռքի տակ եղած բիրիթգրաֆիական
տվյալները ապացուցում են, որ այս խորհրդ-
դատետրը այդ տպարանի երկրորդ արտա-
գրությունն է, ինչպես վերևում նկարագրե-
ցինք, Հարսնի վարքը տպագրված է մանր
տառանիշերով, 1641 թվականին: Ժամագիր-
քը տպագրվել է խոշոր տառանիշերով, ավելի
լավ թղթի վրա, 1642 թվականին, իսկ Նոր-
հրդատետրը՝ նույն տառանիշերով, ինչ որ
Ժամագիրքը, բայց 1641 թվականին, այսինքն
Ժամագրքից առաջ:

Ուրեմն երկրորդ արտագրությունը խորհրդ-
դատետրն է, իսկ երրորդը՝ Ատենի ժամա-
գիրքը:

Դեռ 1639 թվականին, երբ ոչ մի գիրք չէր
տպագրվել խաչատուր Կեսարացու հիմնա-
դրած տպարանում, նա իր աշակերտներից
մեկին՝ Հովհաննես Զուղայեցուն ուղարկում
է Եվրոպա, որպեսզի նա այնտեղ սովորի
տպագրության գործը, նոր տառեր ձուլել տա,
տպագրության այլ անհրաժեշտ պարագաներ
ձարի և քերի Հայրենիք: Այդ առթիվ խաչա-
տուր Կեսարացին իր 1642 թվականին տպա-
գրած Ժամագրքի հիշատակարանում հետև-

յալն է գրում. «Յիշել մաղթեմ... և զճովհան-
նէս վարդապետն, որ զնացեալ շրջի յաշխար-
հին լատինացոց որպէս զի ուսնալ ի նոցանէ
և եկեալ ուղղեսցէ և հաստատեսցէ զսա
(տպագրութիւնը) ի մէջ Հայաստանեայց...»
(էջ 88—89)։

Տպարանական արձանագրութիւն մեջ համացած
Հովհաննէսը վերագրառնալով Հայրենիք, լավ
ընդունելութիւն չի գտնում տեղի հոգևորա-
կանների կողմից։ Մահացել էր խաչատուր
Կեսարացիին։ Չնայած բազմաթիւ ջանքերին,
նրան չի հաջողւում որոշ բարձրութեան հաս-
ցնել այդ գործը։ Նոր-Ջուղայում մեծ դժուար-
ութիւնների դեմ պայքարելով, 1647 թվա-
կանին նա իր կամքի ուժի շնորհիւ կարողա-
նում է լույս ընծայել «Պարզատմար Ազա-
րիայի...» գիրքը։ 1650 թվականին նա փոր-
ձում է հայերեն լեզվով տպագրել Աստվա-
ծաշունչը¹⁰, Մի քանի մամուլ տպագրելուց
հետո, ստիպւած թողնել է նոր-Ջուղան և
Փիլիպոս կաթողիկոսի հրամանով տեղա-
փոխւում է էջմիածին։

Հովհաննէս Ջուղայեցուց հետո նոր-Ջու-
ղայի տպարանը երկարատև դադարի է
մատնւում։ Միայն 1687 թվականին, նոր-Ջու-
ղայի առաջնորդ Ստեփանոս Եպիսկոպոսը
մեծ ցանկութիւն է հանդես բերում վերա-
կանգնելու տպարանը, տպագրելու համար
հայերեն օգտակար գրքեր՝ նա գիտեր, որ
շատ կարևոր ձեռագրեր կան, որոնցից օգտու-
վել էր կարողանում ժողովուրդը, որոնք
մնում էին անօգտագործելի և բացի այդ,
առաքելական և կաթողիկ հայերի միջև խո-
վովութեններ ու դավանաբանական վեճեր էին
առաջացել։ Այդ վեճերին վերջ տալու համար,
Ստեփանոսը որոշում է երկար տարիներ դա-
դարի մատնւած նոր-Ջուղայի տպարանը վե-
րանորոգել ու գործի դնել։

Իր վերականգնած տպարանում տպագրւած
առաջին գրքի՝ «Պատճառ և նախերգանք
գրոյս» վերնագիրը կրող նախաբանի մեջ
գրում է. «Գիտութիւն լիցի ձեզ սիրե-
լեացդ, զի պատճառ տպագրութեանս մե՛ր է
այս Ընտաղօտ եղաք ներկայս զի յուզե-
գիրք գոյր յանյայտ ումեք է յմերայնոց նախ-
նեաց սրբոց վարդապետաց։ Մանաւնդ
պիտանիք, հարկաւորք և լուսաւորողք, և թէ
ուրեք արեք առ այս, և այն գտանի, զինչ շահ
և օգուտ հասարակին, վասն որոյ... սկսաք ի
լուսածել զտպագրատունս առ ի տպել զվաղե-
մի սուրբ գրեանքս...»¹¹։

10 Աստվածաշնչի առաջին տպագրութիւնը տեղի է
ունեցել Ամստերդամում 1666 թվականին, Ոսկան վա-
րդապետ Երևանցու աշխատանքով։

11 Ուղեգրեմ Մեքուզ, «Գիրք համառօտ վասն իս-
կապէս և եղբարեմ հաւատոյ, նախաբան, էջ 7—8։

Նա երեք գիրք է տպագրում 1687—1688
թվականներին։

Այդ նույն նախաբանի մեջ նա գրում է.
«... Այժմ որովհետև պատրաստեալ եղև ի
միջի մերում գործարան տպագրութեանս, այ-
սուհետև անա՛հ ու անկասկած տպելոց եմք
զամենայն զգրեանս սրբոց վարդապետաց որ
առ մեզ գոյ... հինգ հինգ հարիւրով...»¹²։

Ստեփանոս Եպիսկոպոսի տպագրած գրքե-
րից առաջինը «Գիրք համառօտ»-ն է, որի հի-
շատակարանից իմացւում է, որ նա տպա-
գրվել է ՌՃԼԶ (1687) թվականին։ Դա
10,5×8×3 սմ. չափի կաշեպատ դրոշմադարդ
փայտե կազմով փոքրիկ դիրք է, կազմի տակ
դաշած կտորով, շատ լավ կազմված ու լավ
պահպանված¹³։

Երկրորդը Ալեքսանդր Ջուղայեցու «Գիրք
ատենական, որ ասի վիճարանական, յառաջ-
նորդութեան յայսմ նահանգի Տ. Ստեփաննո-
սի, յայտ անողի տպագրութեանս և հրամա-
յողի առնել զգիրս» վերնագրով հատորն է,
տպագրւած ՌՃԼԶ (1687) թվականին։ Այս
գրքից չկա Մատենադարանում և Հայկական
ՄՍՌ Պետական գրադարանի անձնական
գրականութեան հավաքածուում։

Երրորդը «Գիրք ժողովածոյ ընդդէմ երկա-
րնակաց, մանաւանդ... ժողովոյն Քաղկեդոնի,
արարեալ սրբազան վարդապետաց վերնա-
գիրը կրող հակաճառական ըովանդակից
ժողովածուն է, որը 764 էջից բաղկացած
12×8×5 սմ. չափի, կաշեպատ ստվարա-
թղթե կազմով, կազմի դարձերեսին դաշած
կտորով ծածկված, լավ կազմված գիրք է¹⁴։
Գրքի վերջում կա հիշատակարան, որից
կարևոր ենք համարում բերել հետևյալ տո-
ղերը. «... աւարտեցաւ գիրքս հակաճառական
որ ընդդէմ պիղծ ժողովոյն Քաղկեդոնի և ան-
բարշտին Լեոնի և Փլարիանոսի հետեողացն
նեստորի, յամի թուահայտութեան տոհմիս
Հայկական ՌՃԼԷ (1688)... յառաջնորդու-
թեամբ... Ստեփաննոսի արքեպիսկոպոսի,
որոյ հրամանաւ և օժանդակութեամբ հաստա-
տեղաւ զտպագրատունս ի վանս վսեմական
և փառաքնակ Ամենափրկչի նոր Ջուղայում։

Ա. Երեմյանը իր «Նոր-Ջուղան աշխատու-
թեան (Նոր-Ջուղա, 1919)» ԵՍ. Ամենափրկչյան
վանքի տպարանը գլխում տալիս է տպարա-
նի համառոտ պատմութիւնը և վերջում այդ-
տեղ տպագրւած գրքերի ցանկը։ Ցանկում
չկան ոչ 1641 թվականին տպագրւած Խորհրդ-
դատետոր և ոչ էլ 1688 թվականին տպա-
գրւած «Գիրք ժողովածոյ ընդդէմ երկարա-
կաց» անունը կրող գրքերը (էջ 37—38)։

13 Նույն տեղում, էջ 8։

14 Մատենադարան, Հնատիպ գրականութեան հավա-
քածու, № 1145։

14 Նույն տեղում, № 1611։

Այդ տպարանում տպագրված գրքերի ցանկը կա նաև «Նոր Ջուղայի Ամենափրկյան վանքի տպարանը» վերնագրով գրքի մեջ, որը տպագրվել է Նոր-Ջուղայում 1912 թվականին S. Ա.-ի խմբագրությամբ: Այդ ցանկի մեջ առաջին դիրքը 1641 թվականին տպագրված Հարանց վարքն է, երկրորդը՝ Ատենի ժամագիրքը, երրորդը՝ Պարզատոմար Ազարիայի 1647 թվականի տպագրությունը: Այդ ցանկից դուրս են մնացել 1641 թվականի հորհրդատետրը և 1688 թվականին տպա-

գրված «Գիրք ժողովածու» ընդդէմ երկարնակացք-ը (էջ 10—11):

Ստեփանոս հպիսկոպոսի վերականգնած տպարանը նշված երեք գրքերը հրատարակելուց հետո նորից լուսթյան է մատնվում:

Երկար տարիներ անգործության մատնված տպարանը գործի է դրվում 1877 թվականին Գրիգորիս արքեպիսկոպոս Հովհաննիսյանի շնորհիվ և ղարժում էր մինչև վերջին տարիներս:

